

ՉԱՅՆ

ՀԱՄԱՇԵՆՆԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՅԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ Անվճար

Պատմական դաժան ճակատագրի բերումով հայ ժողովրդի մի սովոր հատված՝ փրկվելով թուրքական արյունոտ յաթաղանից, դեռևս 19-րդ դարի 70-ական թթ. հանգրվանել է Աբխազիայի հյուրընկալ ափերին: Եվ ուր էլ գնացել է հայը, նախառաջ մտածել է դարձնել մասին, մի հանգամանք, որ բխում է հայ ժողովրդի հոգեբանությունից, որա՛ ղեպի լույսն ու գիտությունն ունեցած ձգտումներից:

ԱՐՏԱԿԱԶԴ ՍԱՐԵՑՅԱՆ
Սուխում, Աբխազիայի կրթության նախարարության հայկական դպրոցների գծով առաջատար մասնագետ

տական կոմիտեն: Մենք խորին հարգանքով ու ակնածանքով ենք հիշում դպրոցի շրջանավարտ կապիտան Զարուբյուն Զաքրյանին, որը Զայրենական Մեծ պատերազմում անձնական սխառնիքի ու խիզախության համար արժանացել է Խորհրդային Միության հերոսի կոչման: Ասենք նաև, որ 1930 թվականին Աբխազիայի լուսավորության նախարար Անդրեյ Չոչուևի նախաձեռնությամբ դպրոցի շենքում բացվեց հայկական մանկավարժական տեխնիկում՝ նախադպրոցական և դպրոցական բաժիններով: Տեխնիկումը հսկայական նշանակություն ունեցավ հայ ուսուցչական կադրերի պատրաստման գործում: Այն որոշ ընդհատումներով գործեց 32 տարի և տվեց 700-ից

կերտ), տնօրեն՝ Ազնիվ Քեչյան:
Գագրայի շրջան
Գագրայի թիվ 3 միջնակարգ դպրոց (99 աշակերտ), տնօրեն՝ Գևորգ Զայկազի Կրաչյան:
Ցանդրիփչի թիվ 1 միջնակարգ դպրոց (128 աշակերտ), տնօրեն՝ Մանուշակ Զաքրյան:
Բզիբի թիվ 3 միջնակարգ դպրոց (63 աշակերտ), տնօրեն՝ Զարուբյուն Թորոսյան:
Լճայի թիվ 2 միջնակարգ դպրոց (43 աշակերտ), տնօրեն՝ Զասմիկ Տավարածյան:
Ալահաձիի թիվ 2 միջնակարգ դպրոց (90 աշակերտ), տնօրեն՝ Անահիտ Քոչյան:
Փասխարայի միջնակարգ դպրոց (34

Գուլրիփչի շրջան
Ցանդրեկուարայի (Բագաժյաշտայի) միջնակարգ դպրոց (148 աշակերտ), տնօրեն՝ Մանուկ Ջիգարյան:
Ծկիբնի (Շահումյանովկայի) միջնակարգ դպրոց (116 աշակերտ), տնօրեն՝ Արթուր Կալայջյան:
Մարիատուլի միջնակարգ դպրոց (91 աշակերտ), տնօրեն՝ Եվա Քեչյան:
Մարշաևիխուարայի միջնակարգ դպրոց (34 աշակերտ), տնօրեն՝ Արթուր Մաճկալյան:
Նահայի միջնակարգ դպրոց (48 աշակերտ), տնօրեն՝ Օլեգ Սահակյան:
Վերին Գուլրիփչի միջնակարգ դպրոց (34 աշակերտ), տնօրեն՝ Էդուարդ Ծատուրյան:

ԱԲԽԱԶԻԱՅԻ ԶԱՅԿԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐՆ ԱՅՍՕՐ

Առաջին հայկական կրթարաններն Աբխազիայում բացվել են գյուղական շրջաններում, որոնք եկեղեցիներին կից ծխական դպրոցներ էին: 1879 թվականից մինչև 1906-ը այդպիսի դպրոցների թիվը հասնում էր տասնհինգի:

Աբխազիայի առաջին հայկական դպրոցը՝ Գուդաուբայի շրջանի Սժարա գյուղի միջնակարգը, 2010թ. նշեց իր հոբելյանը՝ 130-ամյակը: Այո, 130 տարի առաջ Աբխազիայում հիմնադրվեցին առաջին հայկական Սժարա գյուղը և տեղի դպրոցը: Այնուհետև հայկական դպրոցներ բացվեցին Բուրճ (1896թ., 54 աշակերտ), Էլերա (1896թ., 40 աշակերտ), Ծաբալ (1905թ., 65 աշակերտ), Զայկական Անուխվա (1907թ., 35 աշակերտ), Զայկական Աբարա (1908թ., 60 աշակերտ) և այլ գյուղերում:

Հասարակական կյանքի զարգացմանը զուգընթաց՝ ճախողությամբ են ստեղծվում Սուխում քաղաքում դպրոց հիմնադրելու համար: Զայ կյանքի ու մշակույթի աչքի ընկնող դեմքեր Զովսեփ Կարապետի Այվազովը, Տեր Ավետիս Տեր-Մկրտչյանը և ուրիշներ 1904թ. դիմում են Սուխումի քաղաքային դումային՝ դպրոցի և եկեղեցու կառուցման համար հողամաս հատկացնելու խնդրանքով: 1906 թվականի հուլիսի 26-ին դուման հայ համայնքի ներկայացուցիչներ Վ. Ծատուրյանին, Ա. Գուլյանին, Զ. Մուսոյանին, Տ. Ծատուրյանին և Մ. Ալբուսյանին հատկացնում է այդ հողամասը: 1906 թվականի սեպտեմբերի 1-ին սկսվում են պարապմունքները: Առաջին տարում նորաբաց դպրոցում սովորել են 33 աշակերտներ (ուսուցիչներ՝ Զարուբյուն Տեր-Զարուբյունյան, Մանուշակ Գալայան): 2006 թվականին դպրոցը նշեց իր փառապանծ 100-ամյա հոբելյանը: Սուխումի Զովհաննես Թումանյանի անվան դպրոցն են ավարտել գիտության և մշակույթի ակադեմիկոս գործիչներ, պետական մրցանակի դափնեկիրներ: Զիշենք մի քանիսին. Սուրեն Կլորիկյան-տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, երեք անգամ արժանացել է ԽՍՀՄ պետական մրցանակի: Կարապետ Բոստանջյան - փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր. երկար տարիներ դասավանդել է Երևանի պետական մանկավարժական ինստիտուտում: Գրիգոր Մաղաքյան-բժշկական գիտությունների դոկտոր: Զայկազ Ութմազյան պատմական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր, դասավանդել է Երևանի պետական համալսարանում, ղեկավարել է Զայաստանի հրատարակչությունների պե-

Ալահաձի գյուղի հայկական դպրոցի մանկավարժները:

ավելի շրջանավարտներ: Խորհրդային իշխանության տարիներին բոլոր հայաբնակ գյուղերում ու ավաններում աստիճանաբար դպրոցներ բացվեցին: Այսպես, 1933 թվականին Նոր Գագրայի տարրական խառը դպրոցում 26 աշակերտով հայկական դասարան է բացվում: Ուսուցիչը Կարապետ Զարուբյունի Ջատիկյանն էր: 1935թ-ին այդ դասարանի հիման վրա բացվում է առանձին հայկական տարրական դպրոց, որի վարիչն է համատեղության կարգով դառնում շրջանի Գագրայի միջնակարգ դպրոցի Գասպարի Պետրոսյանը: 1937 թվականին դպրոցը դառնում է յոթամյա, իսկ 2 տարի անց՝ միջնակարգ: Զայկական կրթաօջախներում հայկական բարձրորակ մասնագետներ էին աշխատում, որոնք մանկավարժական կրթությունն ստանում էին հիմնականում Զայաստանի բուհերում՝ Երևանի պետական համալսարանում և Խ. Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտում: Զարկ ենք համարում նշել, որ այսօր էլ հենց այդ բուհերի շրջանավարտներն են մեր հանրապետության հայախոս կրթաօջախների ուսուցչական կոլեկտիվների կորիզը կազմում: Եվ հենց նրանց ջանքերի ու անձնուրաց նվիրվածության շնորհիվ են այսօր Աբխազիայի կրթական համակարգում գործում հետևյալ հայկական դպրոցները (փակագծում նշենք, որ Աբխազիայում բոլոր հայկական դպրոցները պետական են):
Սուխում
Թիվ 9 միջնակարգ դպրոց (150 աշա-

աշակերտ), տնօրեն՝ Զրանուշ Կրաչյան:
Լապտարիայի թիվ 1 միջնակարգ դպրոց (83 աշակերտ), տնօրեն՝ Շուշանիկ Թորոսյան:
Լապտարիայի թիվ 2 ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց (34 աշակերտ), տնօրեն՝ Կարինե Խաչատրյան:
Մախադիթի թիվ 2 ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց (33 աշակերտ):
Մախադիթի թիվ 3 ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց (36 աշակերտ):
Գուդաուբայի շրջան
Սժարայի միջնակարգ դպրոց (25 աշակերտ), տնօրեն՝ Արմեն Սարգսյան:
Փսիդոխայի միջնակարգ դպրոց (71 աշակերտ), տնօրեն՝ Կարա Քեչյան:
Պրիմորսկի թիվ 2 միջնակարգ դպրոց (67 աշակերտ), տնօրեն՝ Ալեք Սեֆերյան:
Ազարակի միջնակարգ դպրոց (39 աշակերտ), տնօրեն՝ Շամիրամ Քեչյան:
Սուխումի շրջան
Յաշտուխայի թիվ 1 միջնակարգ դպրոց (63 աշակերտ), տնօրեն՝ Ռոբերտ Ավդոյան:
Յաշտուխայի թիվ 2 միջնակարգ դպրոց (56 աշակերտ), տնօրեն՝ Զայկազ Ավետյան:
Գումիստայի միջնակարգ դպրոց (51 աշակերտ), տնօրեն՝ Անահիտ Կալայջյան:
Ներքին Էլերայի միջնակարգ դպրոց (26 աշակերտ), տնօրեն՝ Զասմիկ Բահարյան:
Վերին Էլերայի միջնակարգ դպրոց (29 աշակերտ), տնօրեն՝ Մարիամ Պետիկյան:
Վերին Էլերայի ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց (12 աշակերտ), տնօրեն՝ Ռոբերտ Ավետիսյան:

Վերին Գուլրիփչի թիվ 2 միջնակարգ դպրոց (22 աշակերտ), տնօրեն՝ Մարտ Ավետյան:

Բագաժյաշտայի ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց (38 աշակերտ), տնօրեն՝ Վարդանուշ Մարտիրոսյան:

Պառնասուտի ոչ լրիվ միջնակարգ դպրոց (17 աշակերտ), տնօրեն՝ Սերգեյ Գրիգորյան:

Օջանջիայի շրջան
Լաբրայի միջնակարգ դպրոց (42 աշակերտ): Երիտասարդ տնօրեն Զարուբյուն Բարձիկյանը վերջերս ավտոկթարի զոհ դարձավ:

Արակիչի միջնակարգ դպրոց (63 աշակերտ), տնօրեն՝ Գեղանուշ Կանսուզյան:

Այսիսով, այսօր Աբխազիայում գործում է 32 հայկական դպրոց (26՝ միջնակարգ, 6՝ ոչ լրիվ միջնակարգ), որոնցում սովորում են ընդամենը 1972 հայ երեխաներ: 32 հայկական դպրոցների համար այս թվաքանակը շատ ու շատ քիչ է: Ցավոք սրտի, մենք պիտի նշենք, որ հայ երեխաների մի սովոր հատված գերադասում է սովորել ռուսական դպրոցներում՝ պատճառաբանելով, թե կայուն կապ չկա Զայաստանի հետ և ուսման շարունակությունը պիտի ռուսական լինի: Ինչ խոսք, ռուսական ազդեցությունն Աբխազիայում մեծ է և գնալով էլ ավելի է ներգործում դառնում, հատկապես՝ այսօր, երբ Ռուսաստանը ճանաչել է Աբխազիայի անկախությունը: Քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային կապերը Ռուսաստանի հետ օրեցօր ամրապնդվում են, իր ազդեցությունն է գործում նաև կուրորտային համակարգի զարգացումը: Այս պայմաններում, երբ շատ է կարևորվել ռուսաց լեզվի նշանակությունը հանրապետության հասարակական կյանքում, հայ մտավորականության որոշ ներկայացուցիչներ մեր երեխաներին հայկական դպրոցներ բերելու համար առաջարկում են որոշ առարկաներ՝ մաթեմատիկան, ֆիզիկան, քիմիան, կենսաբանությունը դասավանդել ռուսերեն: Սուխումի թիվ 9 միջնակարգ դպրոցում արդեն 2 տարի գործում են մանա ձևով, սակայն պիտի ասել, որ շոշափելի արդյունքների դեռ չեն հասել: Իսկ գուցե պատճառը միայն ուսուցման լեզուն չէ, գուցե պատճառը նաև ուսումնադաստիարակչական ոչ բավարար մակարդակն է: Մենք համոզված ենք, որ պետք է օգտագործել ամեն մի մեթոդ՝ մեր դպրոցները պահելու-պահպանելու համար:

(Շարունակությունը՝ 3-րդ էջում)

Северо-Западный Кавказ в целом очень сложный регион. А Краснодарский край в особенности, т.к. он является приграничной зоной и сферой интересов различных государств.

В настоящее время здесь проживает более 80 народов и народностей. Однако далеко не все из них из-за малочисленности и характера расселения оказывают влияние на этнодемографическую ситуацию.

В формировании армянского национального меньшинства на Кубани можно выделить три этапа: первый - это волны миг-

ВАРВАРА МАРКАРЯН

Краснодар, Кубанский гос. университет, кандидат экономических наук

как "Ермелхабль" (армянское село), Сурб хач (ныне Буденновск) и множество других поселений сельского типа.

После образования 10 марта 1866 г. Черноморского округа и предписания российского правительства, согласно которому разрешалось иностранноподданым христианского вероисповедания обосновываться в новом административно-территориальном образовании, усилился приток турецкоподданных армян. В это время "призвано было полезным населять его более привычными к подобным условиям греками и армянами, которые массами приходили из Малой Азии и получали значительные льготы при водворении". Для этой цели в Турцию командировали посланников, которые привлекали на

до 60-х годов большинство населения в Краснодаре было армянским. Казаки жили в основном в станицах. Это было до тех пор, пока во время хрущевской оттепели колхозникам стали выдавать паспорта и они могли выехать на постоянное жительство в город. Есть архивные данные, что все крупные и значимые строения, ныне это в основном административные здания, музеи и т.д., до революции принадлежали армянам, грекам и евреям.

Сейчас армянские следы с лица города постепенно стираются. Улица Шаумяна, к примеру, почему-то переименована в Рашилевскую, хотя многие проспекты и площади Краснодара по-прежнему носят имена одиозных большевиков.

В советские времена, вплоть

адыгейской культур. Таким образом, происходит формирование качественно новой общности, объединенной единым национальным самосознанием и интегрирующейся в общерегиональное социальное пространство. Однако из-за стихийного развития данных процессов на определенном отрезке возникла опасность открытого межэтнического столкновения, угроза которого сохраняется и на сегодняшний день.

В 90-е гг. за короткий промежуток времени в результате массового миграционного притока численность армян в регионе увеличилась более чем в три раза, что, в свою очередь, стимулировало масштабное проявление национально-культурного и духовного возрождения диаспоры. Негативной сто-

наши армяне, а это не наши, - говорит глава Кубанского казачьего войска Владимир Громов, возглавляющий также Департамент по военным вопросам администрации края. - Они даже сами между собой не ладят - коренные армяне и те, кто живет здесь последние годы", - утверждает атаман. Разделяя, легче властвовать. В этом нет ничего нового. К сожалению, некоторые представители краевой администрации порой прибегают к тем же приемам. Губернатор Александр Ткачев в свое время позволил себе неосторожную фразу о том, что окончание фамилии на "ян", "швили" и "оглы" будет считаться основанием для выдворения. При этом он утверждал: "Президент нас поддерживает, предлагает активно действо-

АРМЯНСКАЯ ДИАСПОРА КУБАНИ

рации до 1915 г., Армяне этой волны ассимилировались полностью и только некоторые помнят, что они происходят из так называемых черкесогоаев, вторая волна - беженцы из Турции после 1915 г.. Они интегрированы в российское общество полностью и только пожилые люди этой волны говорят на своих диалектах и делятся на трабзонцы, дженикци, карсеци и т.д. Третья волна - это переселенцы из Армении и беженцы 80-90 годов из Азербайджана.

Первые армянские переселенцы появились на территории Северо-Западного Кавказа еще задолго до воцарения здесь Российской империи.

В отличие от других армянских диаспор, армяне Краснодарского края в этническом отношении менее однородны. Здесь представлены разные субэтнические группы армян: амшенцы, хемшилы, черкесогоаи и другие.

Многочисленные исторические свидетельства говорят о том, что еще 800 - 900 лет назад, когда орды кочевых племен занимали Армянское нагорье, были волны переселения армян на юг нынешней России. По преданию, первыми переселенцами были армянские воины, которые появились в горах Черкесии в XI-XII вв., и с почетом были приняты местным населением.

Покидая свои исторические территории, трудолюбивые мирные жители исторической Армении, земледельцы и строители по своей природе, переселялись на Север и осваивали плодородные обширные земли черкесских племен, которые в это время занимались в основном животноводством. Оказавшись среди дружественных и гостеприимных черкесов, через 2-3 поколения армяне утратили свой язык и стали говорить на языке местных народов, роднились семьями и ассимилировались. И сейчас многие известные адыгейские семьи помнят, что их предки происходят от черкесогоаев (Аведовы, Богарсуковы, Тарасовы, Черачевы, Демержиевы и многие другие).

Другая волна армянских переселенцев была из Крыма. Переправившиеся через Черное море, Керченский пролив, Азовское море и расселившиеся по степям Юга России по приглашению Екатерины Второй, они основали множество поселений, среди которых Нор - Нахичевань близ Ростова, город Армавир, который в адыгейских преданиях упоминается

Армянская церковь в Армавире

жительство в Черноморский округ армян и греков. Периодически в Порту направлялся агроном Хатисов, "чтобы приобрести оттуда армянских выходцев для первоначального заселения края".

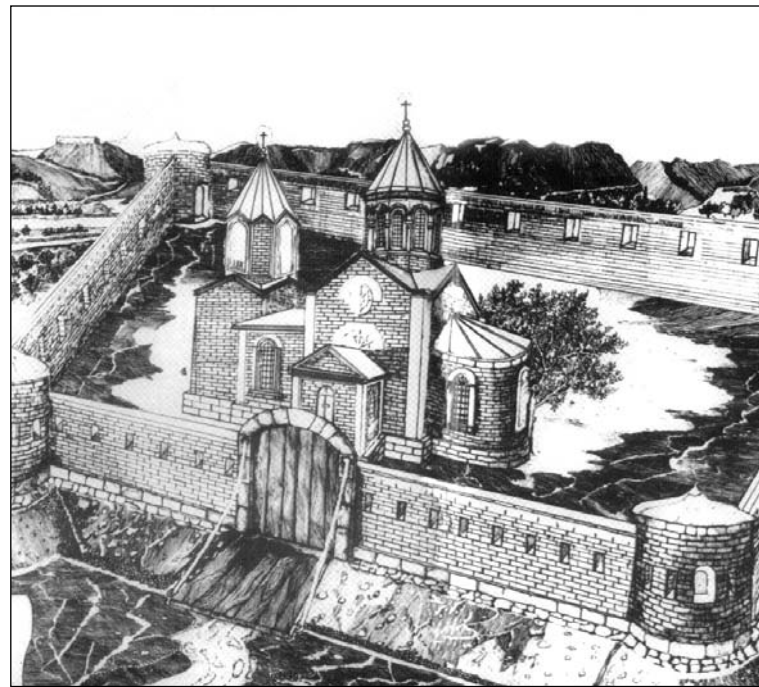
С согласия русской администрации в течение 17-18 веков происходило переселение и черкесских армян на территории, подконтрольные России.

Наши соотечественники верой и правдой служили русским царям, которые поощряли приток в край армян. В соответствии с указом императрицы армян в организованном порядке стали переселять на Кубань из Западной Армении, Персии и Крыма. Переселение преследовало цель усилить в крае христианский фактор и создать почву для развития торговли. Армянским купцам, желающим перебраться на Кубань, предоставлялись льготы. Их освобождали от воинской повинности, оброка. История запечатлела достаточно свидетельств весомого вклада армян в развитие края. Хранит история и память о том, что до революции Екатеринодар (так раньше назывался Краснодар) был одним из центров армянской культуры. Здесь действовали три армянских храма, община имела свою гимназию, издавала газету.

Последняя армянская гимназия в Краснодаре, ныне это величественное здание краевой библиотеки имени Пушкина, была закрыта в 1936 г., чуть позже была сожжена и последняя в городе армянская церковь. Старожилы говорят, что

роной этих процессов стало обострение межэтнических отношений русского, вернее местного казачьего и армянского населения Кубани. Слабая информированность играет не последнюю роль в складывающейся ситуации. Поэтому мифы об "армянской экспансии", "Великой Армении" и прочие, периодически появляющиеся в местных средствах массовой информации, находили своих сторонников.

В одном лишь Краснодарском крае проживает сегодня больше полумиллиона наших соотечественников. Армяне здесь уже являются вторым по численности этносом. Естественно, есть в крае силы, которым это не нравится. Проблема ксенофобии и национализма, актуальная для всей России, пожалуй, наиболее остро проявляется сейчас именно на Кубани.

Первоначальный вид армавирской церкви.

до бурных 80-х годов, в общественной жизни следов армянского присутствия не было видно. Ни в руководстве, ни в прессе не фигурировали армянские фамилии, но были академики Гарушев, генерал Карамов и т.д. - местные обрусевшие армяне.

На современном этапе национально-культурное возрождение армян региона приобрело мощный импульс и ведет к нивелированию субэтнических границ: исчезают говорные и диалектные различия, утрачиваются обрядовые особенности. Наряду с этим ощущается и влияние русской, украинской,

Историю переписывать никто не собирается. Местные националисты, стремящиеся к ограничению роли армянского фактора, нашли другой способ. Они искусственно разделяют кубанских армян на новых и старых, на своих и чужих. Если у человека армянское происхождение, но он не владеет родным языком и ходит молиться в православную церковь, то он свой. Если же приехал 15-20 лет назад и дома разговаривает на армянском, то отношение к нему несколько иное. "Когда мы говорим об армянах, мы четко отличаем - вот это

вать". В итоге пресс-секретарь Владимира Путина вынужден был выступить с официальным заявлением "о недопустимости" подобных выступлений и тем более ссылок на президента.

После сделанного Кремлем замечания краевые чиновники стали несколько корректнее в высказываниях. Но и сегодня многие на себе ощущают разницу в национальной политике, осуществляемой федеральными властями и краевым руководством.

За последние 15 лет на Кубани в этом смысле ничего не изменилось. В свое время губернатор Егоров запретил рейсы из Еревана, чтобы армяне сюда не ехали. Это он первым стал делить армян на "наших" и "не наших".

Миграционные законы Краснодарского края жестче, чем общенациональные.

С призывами гнать армян с Кубани выступают не только махровые нацисты из РНЕ (Российское национальное единство), но и некоторые казачьи атаманы. За последние 7-8 лет в Краснодарском крае несколько раз имели место серьезные столкновения между казаками и армянами. Поводом чаще всего становились бытовые споры. Ни для кого не является секретом, что за всем этим стоят силы, имеющие собственные экономические интересы в этом регионе. Межнациональным конфликтом такого рода инциденты назвать трудно, так как часто немало русских бывает и на стороне защитников армян. Все понимают, что лозунг "Армяне, вон с Кубани" не имеет ничего общего ни с национальным интересом России, ни с отношением русского народа к населяющим страну этническим меньшинствам.

Десятки представителей русской интеллигенции обратились с обращением в прокуратуру с осуждением провокации, имевшей место в марте-апреле 2005 года в Новороссийске. Бытовой конфликт между греками и казаками едва не привел там к армянским погромам. Хотя армяне были причастны к случившемуся только тем, что кафе, в котором имел место инцидент, принадлежало руководителю местной армянской общины Владимиру Мхитаряну. От кафе после нападения мало что осталось. Следует отметить, что Мхитарян - депутат городского совета и директор крупной птицефабрики.

(Продолжение следует)

